

Onderhuidse verhalen

Lotte Spreeuwenberg

Het is een plakkerige maandagmiddag in de laatste dagen van juli. 'Tante Gerd', noem ik haar, de tante van mijn vader, de jongere zus van Annie, mijn oma. Zij 84, ik 29. Ze begroet me met een te groot stuk zelfgemaakte monchoutaart. Ik kom haar vragen stellen, in haar verleden wroeten. Ik wil meer weten van mijn eigen geschiedenis, want ik weet niets van het leven in het dorp waar ik opgroeide. Hoe het voor Annie (1934-2009), of mijn andere oma, Lies (1919-2001) was om toen een 29 jarige vrouw te zijn. We kijken uit over een wei met koeien in een klein Noord-Limbursg dorp.

Wat weten we van onze eigen geschiedenis? Volgens filosoof Susan Neiman is het zaak nieuwe generaties attent te maken op het kwaad dat onderdeel is van hun geschiedenis. Het verwerken van een duister verleden is nooit voltooid, of dat nu de Holocaust is of ons koloniale verleden.¹ Maar wat als die geschiedenis onbekend is? Neiman volgend in haar advies was ik op zoek gegaan naar mijn eigen duistere geschiedenis. Ik had bar weinig gevonden. Mijn geschiedenis bestond niet echt. Volgens Tim Riswick, postdoc aan Radboud Universiteit Nijmegen en hoofd collectiebeheer van Museum de Kantfabriek (in het naastgelegen dorp) is dit een meer 'algemeen' probleem van 'de geschiedenis'. Er was pas vrij laat aandacht voor de leefwereld van de 'normale' vrouw of man, maar van de persoonlijke beleving of ervaringen van vrouwen is bijna niets bewaard of opgeschreven. Enkel door *oral history* (mondelijke geschiedenis) kunnen historici nog het leven van de alledaagse vrouw achterhalen.

Niks mag, niet klagen, niet zeuren

Tante Gerd vertelt. Meisjes mochten niet leren. Meisjes moesten uit gaan werken. Meisjes mochten niet doorleren voor juf, meisjes moesten thuis meehelpen. Gerd en haar zussen mochten niet op sport of bij de muziek. De broers wel. De broers mochten op zondag d'r uit, de meisjes moesten thuisblijven want er was nog genoeg werk te doen: de koeien moesten gemolken worden.

De werkwoorden 'moeten' en 'mogen' herhalen zichzelf. In 2007 (ik was zestien) kreeg ik van oma Annie (en opa Gerrit) een zelfgemaakt boekje waarin ze in kleine passages vertellen over hun leven. Toen ik het kreeg las ik gretig alle feitjes die ik nog niet kende. Nu lees ik plots tussen diezelfde regels meer dan feiten: "In de zomer *moest* ik op de boerderij meehelpen en op vrije dagen of in de winter uit werken, veelal bij grote gezinnen. Ik was vijftien jaar toen ik in een gezin met vier kinderen *moest* gaan werken. Ik *moest* daar ook blijven slapen en *mocht* alleen 's zondags naar huis."²

Annie was vijftien toen ze uit moest gaan werken (1949). Of Lies (wij mochten oma Lieske zeggen) uit heeft gewerkt is niet helemaal duidelijk: mijn moeder en haar zussen hebben elk hun eigen herinneringen. Een verhaal dat ze delen is dat Lies gevraagd werd bij een boerengezin te komen werken, maar bij rondvraag bleek dat de man des huizes de dienstmeisjes verkrachtte. In plaats van Lies, ging Nellie,³ een ander meisje uit het dorp ernaartoe: "die kon hem wel met de klomp van zich af slaan".

Als jong meisje voor brood en onderdak afhankelijk van hard werken voor een onbekende man: een onvoorstelbaar machteloze positie. Je had geen stem en er werd over het algemeen toch al veel verzwegen. De meeste meisjes vonden het verschrikkelijk als ze uit moesten gaan wonen, en omschreven het als bittere noodzaak, schrijft Ans Gielen in 'Niks doen was er niet bij', een passage in een boekenreeks over de lokale historie.⁴ Nellie stierf op veertienjarige leeftijd in het kraambed.

Machteloosheid uit zich ook in de hand die op tafel slaat als tante Gerd vertelt over de verschillen tussen jongens en meisjes, mannen en vrouwen. Ze had zo graag willen studeren, maar je kon na de lagere school alleen naar de naaischool of huishoudschool. In de steden en in het Westen was dat toen al lang verleden tijd.⁵ Annie had graag juf willen worden, maar dat mocht niet. Het was niet gepast, er moest gewerkt worden. "Zo waren ouders vroeger", zegt Gerd, "Ze mákte 'ne kei ván ów" (ze maakten een steen van je). Niks mag, niet klagen, niet zeuren. Tot je trouwde moest je thuis luisteren.⁶

Wiens verhalen?

De verhalen van Gerd, Annie en Lies verschillen van wat ik op school leerde. In de geschiedenisboeken zijn vrouwen vaak onzichtbaar, schrijven Agnes Cremers en Mark Bergsma, schrijvers van het boek 'De geschiedenisles die je nooit hebt gehad'. "Bij wie ligt de macht over de inhoud van de geschiedenisles?" vragen zij zich af.⁷ Filosoof Nel Noddings schreef in de jaren tachtig al dat beschrijvingen van vrouwen door mannen altijd gevoed worden door mannelijk bewustzijn.⁸ Dat is logisch: iedereen kijkt en schrijft met zijn eigen ogen en achtergrond. Wanneer consequent dezelfde groepen de geschiedenis opschrijven, zien we alles telkens door de ogen van die groep. We zien de geschiedenis vanuit de *male gaze*, de mannelijke blik.⁹ Er ontstaat een conflict tussen wat opgeschreven wordt, de verwachtingen die daaruit volgen en de daadwerkelijke ervaringen van vrouwen. Toen én nu. Eerder dit jaar nog ging een video viral getiteld 'Be a lady they said', waarin tegenstrijdige verwachtingen van hoe een 'lady' te zijn elkaar in rap tempo opvolgen: het werd massaal gedeeld door jonge vrouwen die het conflict herkenden tussen hun werkelijkheid en de verwachtingen die voortvloeien uit de 'male gaze'.

Hoewel er geleidelijk meer interesse is ontstaan voor vrouwengeschiedenis, is er volgens Gielen weinig belangstelling voor de geschiedenis van boerenvrouwen op de arme zandgronden. "In publicaties over plattelandsvrouwen gaat het vaak over andere delen van Nederland [...]. Daarnaast is er ook in de plaatselijke en regionale geschiedschrijving weinig belangstelling voor het leven van de vrouw."¹⁰ Gaten in mijn geschiedenis bestaan dus ten eerste in het ontbreken van ervaringen van 'gewone mensen' en het leven van alledag, ten tweede de ervaringen van vrouwen en ten derde de ervaringen in Noord-Limburg.

Ik leerde op school dat Aletta Jacobs de eerste vrouw was die een universitaire studie succesvol afrondde (in 1878) en dat daarmee sinds het einde van de negentiende eeuw steeds meer mogelijk werd voor vrouwen. Maar voor sommige vrouwen kwamen die mogelijkheden pas een eeuw later (of bestaan ze nog steeds niet). De modernisering van de landbouw vond in Noord-Limburg veel later plaats dan in de rest van Nederland, waardoor van de vrouw ook pas veel later minder gevraagd werd in het thuisbedrijf.¹¹ Meer tijd hebben voor het gezin en de huishouding was voor de meeste vrouwen in Noord-Limburg nog een luxe toen de tweede feministische golf meer werkmogelijkheden voor vrouwen eiste. Audre Lorde beschreef al hoe feminisme soms gefocust is op enkel de ervaringen van geprivilegieerde (witte, rijke, heteroseksuele) vrouwen.¹² Gerd: "Ik was soms jaloers op de buurvrouw: die werkte nooit, die kon voor de kinderen zorgen."

Jonge vrouwen leefden in de Noord Limburgse dorpjes zeer geïsoleerd, waardoor de invloed van gezin en dorpsgemeenschap groot waren.¹³ De invloed van de katholieke kerk was tot ver in de twintigste eeuw nog enorm. Hoewel Aletta Jacobs in 1882 de eerste anticonceptie uitdeelde, kreeg Annie 75 jaar later bij haar huwelijk nog een boekje met gedragsvoorschriften. De vrouw is geschapen als een passende hulp voor de man, lees ik. Seks is alleen bestemd voor voortplanting en die voortplanting is een plicht. Vijftig pagina's vol 'moeten' en 'niet mogen'. Terwijl elders in het land het geboortecijfer daalde, bleef dat in Brabant en Limburg lang hoog, met alle gevolgen voor de werkloosheid.¹⁴ Buiten beeld bleef de harde realiteit: "die van huilende vrouwen [...] die alweer zwanger waren".¹⁵

De 'goede' vrouw

In mijn zoektocht naar de vastgelegde ervaringen van jonge vrouwen denk ik plots te stuiten op een vrouwenvereniging; de boerinnenbond. Misschien konden ze hier ervaringen uitwisselen, denk ik; uit de stilte kruipen. Het tegenovergestelde blijkt. Instemming van de 'geestelijk adviseur' met het te voeren beleid en geplande activiteiten was noodzakelijk. De rector maakte dan ook uitvoerig gebruik van die mogelijkheden.¹⁶ In een brief waarin Netje Michels-Jansen, de eerste voorzitter van de bond, haar ervaringen met de rector opschrijft, lees ik hoe hij haar manipuleert, zijn

macht uitoefent en *gaslight*.¹⁷ ¹⁸ Lezingen hadden titels als: 'De plicht der vrouw als echtgenote en moeder', of 'De taak der boerin op moreel gebied'. De vrouwen werden ook gewezen op 'de gevaren van de moderne tijd'. Films konden bijvoorbeeld een verderfelijke invloed hebben: bioscoopbezoek moest zoveel mogelijk bestreden worden. Nog in 1953 waren er lezingen als "De taak in het gezin is de eerste en grote taak van de moeder [...] Vader de baas, moeder dienende de liefde, de goedheid." In 1955 gebod de kapelaan nog dat "de vrouw en de kat moeten thuisblijven". Mijn oma's hadden toen ongeveer mijn leeftijd: Lies was 36, Annie 21.

Het gebrek aan begrip, erkenning of je kunnen uiten maakt Gerd nu nog kwaad. Furieus vertelt ze hoe ze borden tegen de muur smeed toen ze moest zwijgen over haar eerstgeboren dode kindje. Een verdriet waar niet over gesproken mocht worden en een verhaal dat in verschillende vormen terugkomt. Ik vind meerdere familiedocumenten waar kindjes opgeschreven werden als 'Levensloos'. Ook het kindje van Gerd mocht geen naam krijgen en daar is ze nog altijd boos over. Filosoof Soraya Chemaly beschrijft in *Rage becomes her* een herinnering waarin haar moeder zonder een woord te zeggen borden zo ver ze kan de stoep op slingert.¹⁹ Vrouwen wordt meer geleerd dan mannen om hun boosheid te beteugelen. "Met borden gooien is een voorbeeld van een copingmechanisme [...]. Coping gaat dikwijls gepaard met gevoelens van machteloosheid en wat in de psychologie self-silencing heet: je emoties verzwijgen voor anderen en voor jezelf." Je boosheid op die manier botvieren stelt je in staat een 'goede' vrouw te blijven: niet veeleisend of luidruchtig, en haar eigen behoeften niet ter sprake brengend.²⁰ Filosoof Kate Manne legt misogynie uit als de vijandigheid die vrouwen ervaren wanneer ze uit de rol stappen die impliciet van hen verwacht wordt: dankbaar, zorgend, liefde en aandacht gevend. Kortom: onderdanig vermomd als liefdevol. Dat mechanisme is nog geen verleden tijd: Manne geeft overtuigend tientallen voorbeelden van hedendaagse misogynie.²¹

Ontkenning en censuur kunnen vele vormen aannemen. Er was geen plaats voor de emoties van vrouwen. Toen mijn moeders jongere broertje overleed kreeg Lies het advies van de wijkzuster om maar een sigaretje op te steken, dan voelde ze zich vast beter. Duizenden sigaretten heeft ze daarna nog opgestoken. Enkele jaren daarvoor, net na de geboorte van mijn moeder (elfde in een gezin van dertien), had Lies haar vierjarige dochter met een beperking naar een tehuis moeten brengen. Dat hadden de dokter en wijkzuster zo besloten, want de enorme zorg die het kind nodig had weerhield Lies van haar huishoudelijke taken. De eerste acht weken mocht ze haar dochter niet zien, dat was "goed voor het loslaten". Daarna volgde af en toe bezoek: het tehuis was vijftig kilometer verderop en mijn grootouders hebben nooit een rijbewijs (laat staan auto) gehad. Hoe Lies zich daarbij voelde was niet van belang.

Gerd, Annie, Lies en Netje werd op veel manieren het zwijgen opgelegd, waardoor ze weinig voorkomen in de geschiedenisboeken. In de zoektocht naar mijn eigen duistere geschiedenis vind ik maar een handjevol bronnen. Een vrij recent boek

over de lokale historie schrijft consequent vanuit mannelijk bezit en zonder aanwezigheid van de vrouw: het huis van Drikus en Drika Vullings (de ouders van Annie en Gerd) wordt bijvoorbeeld "het huis van Drikus Vullings" genoemd.²² Ik begin het 'duister' niet langer te zien als het kwaad of het verschrikkelijke wat we gedaan hebben, maar duister als in het ontbreken van belangrijke delen van de geschiedenis. Het ontbreken van ervaringen van bepaalde groepen. Geschiedenis wordt geschreven door overwinnaars, maar ook door onderdrukkers. Wanneer het perspectief van bepaalde groepen niet wordt meegenomen, kunnen we dan echt iets leren van onze geschiedenis?

Uit de stilte

Neiman bepleit in haar boek 'Wat we van de Duitsers kunnen leren' dat het verleden blijft doorwerken als we het niet onder ogen zien. De Amerikanen kunnen daarin nog wat leren van de Duitsers, schrijft ze, omdat de Duitsers zichzelf als dader zijn gaan zien in plaats van verliezer en daardoor vooruitgang mogelijk maakten. Op die manier kun je een beschamende geschiedenis verwerken, schrijft Neiman. Maar Neiman bespreekt oorlogssituaties en de ervaringen van mijn oma's zijn geen onderdeel van een oorlog. Er zijn geen winnaars of verliezers en dus geen duidelijke daders of slachtoffers. Zolang ervaringen van vrouwen als Lies, Annie en Gerd niet bekend zijn of erkend worden, kunnen we de stap niet maken waar Neiman het over heeft. Dat hoeven geen zielige verhalen te zijn: een *stem* is genoeg. Tante Gerd claimt geen enkele keer slachtofferschap: ze vertelt vastberaden haar verhaal. Audre Lorde schreef: "het erkennen en ervaren van onze pijn helpt ons de pijn te overstijgen".

De verhalen die ik vind staan niet op zichzelf. Enkele dagen ben ik ondergedompeld in dit onderzoek naar mijn eigen geschiedenis en neem vol afschuw en bewondering mijn vrienden erin mee. Een vriend appt: "Ik vertelde over je onderzoek aan mam. Zij vertelde dat haar moeder toen ze uit huis moest werken problemen had gehad met de man des huizes omdat die dingen van en vooral met haar wilde. Voelt vreemd dat ik daar helemaal niks van wist." Een andere vriend vertelt dat zijn oma, de oudste dochter van het gezin en dus van de basisschool gehaald om thuis te werken, nog altijd niet kan lezen of schrijven. Hoe kan je dan nog uit de stilte kruipen? Verhalen van *silencing* volgen elkaar op. Verhalen die we nog nooit hadden gehoord. *Women suffer erasure*, schrijft filosoof Marilyn Frye.²³

Wanneer we de geschiedenis minder eenzijdig opschrijven kunnen we er pas van leren. Een realistisch en waarheidsgetrouw beeld is nodig om een stap vooruit te kunnen zetten. Door ervaringen te erkennen leren we structuren zien. Gloria Wekker schrijft in *Witte onschuld* dat het vreemd is om te denken dat een geschiedenis die lang normaal was (zoals 400 jaar kolonialisme) geen sporen na zou laten.²⁴ Het zou arrogant zijn om te denken dat wat voor mijn oma's nog doodnormaal was vandaag

geen sporen heeft achtergelaten. Tante Gerd zucht: "Tegenwoordig zijn mannen en vrouwen wel gelijk". Ik denk aan de vijandigheid die ik en zoveel jonge vrouwen ervaren als we plaats innemen op ons werk of op de universiteit, maar zeg niets. Ik denk aan al die gesprekken die ik heb met jonge vrouwen die strijd hebben met hun partner over de verdeling van het huishouden. Ik denk aan immens populaire politici die essays publiceren waarin ze schrijven dat de vrouw teveel vrijheden heeft verworven.²⁵ Wanneer ik fragmenten van het huwelijksboekje van Annie en Gerrit uit 1957 op Instagram zet krijg ik tientallen reacties van jonge vrouwen die de uitlopers ervan maar al te goed herkennen. Geschiedenis is altijd een waarschuwing voor de toekomst.

Zonder onze geschiedenis zijn we '*shattered*', versplinterd, vernietigd, schrijft filosoof Sara Ahmed.²⁶ Journalist en schrijver Clarice Gargard schreef: "Het is belangrijk om onze eigen verhalen te vertellen, anders worden ze voor ons verteld, zonder ons. En vooral de ingewikkelde verhalen, omdat alleen die verhalen recht doen aan de complexiteit van de menselijke ervaring".²⁷ Annie, Lies en Gerd zouden nooit gaan studeren. Ze zouden nooit een essay schrijven. Dat kleine delen van hun verhalen nu hier staan en door ogen ver buiten hun bereik gelezen worden is een kleine overwinning op nog zoveel duistere gaten in onze geschiedenis.

Dankwoord:

In dit onderzoek naar mijn eigen geschiedenis had ik zonder deze mensen nog altijd in het duister getast. Enorm veel dank aan:

- Tim Riswick, postdoctoraal onderzoeker aan Radboud Universiteit Nijmegen en hoofd collectiebeheer van Museum De Kantfabriek, voor het uitgebreid beantwoorden van mijn vragen, tips voor dit onderzoek en voor een blik in zowel het archief genealogie en streekgeschiedenis als in zijn eigen onderzoek.
- Jorgen Dinnissen en Jarvin van de Ven van Documentatiecentrum Geschiedenis Melderslo, voor het doorspitten van het documentatiecentrum (dat gevestigd is in de kelder van de H.Oda kerk) en het delen van ego-documenten van vrouwen en meisjes uit Melderslo.
- Wim Moorman voor het delen van bronnen en voor tips voor dit onderzoek.
- Ans Gielen voor het bewaren en uitlenen van haar masterscriptie uit 1983 over de opvoeding en het opgroeien van boerenkinderen rond de eeuwwisseling in Melderslo.
- Jeannette van den Beuken voor een blik in het archief van Museum De Kantfabriek.
- Marian Claassen en Dini Stoevenbelt van Openluchtmuseum De Locht voor tips voor dit onderzoek.
- De ooms en tantes die op zoek gingen naar foto's van Lies en Annie: Oda Wijnen, Henk en Henny Drabbels-Wijnen en Stefan Spreeuwenberg.

- De tantes die met mijn moeder aan het factchecken sloegen: Els Peeters-Wijnen, Henny Drabbels-Wijnen, Gert Theeuwen, Iet Wijnen en Blanca Wijnen.
- Mijn ouders Frank en Maria Spreeuwenberg-Wijnen, voor de verhalen, het eeuwig bewaren van alles en het samen doorspitten van de familiegeschiedenis.
- Gert Derix-Spreeuwenberg voor informatie over haar ouders.
- Gerd Alards-Vullings voor het toevertrouwen, de monchoutaart en háár verhaal.

Noten

¹ Neiman, S. (2019). *Learning from the Germans: Confronting Race and the Memory of Evil*. Penguin UK.

² Spreeuwenberg, G. & Spreeuwenberg-Vullings A. (2007). *Van Boomshof naar Casselehof*. (privé uitgave), (italics toegevoegd)

³ Nellies volledige naam is bekend bij de auteur, maar wordt hier om privacyredenen niet genoemd.

⁴ Gielen-van Bommel, A. (1992). "Niks doen was er niet bij", Het leven van een boerin en haar dochters in Horst aan het begin van deze eeuw, in G. F. Verheijen e.a. (ed.) *Horster Historiën*. 3. Horst: Stichting het Gelders Overkwartier. 203-226.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Cremers, A. & Bergsma, M. (2021). *De geschiedenisles die je nooit hebt gehad*. Uitgeverij Pluim.

⁸ Noddings, N. (1989). *Women and evil*. Univ of California Press.

⁹ Male gaze (de mannelijke blik) is het afbeelden van vrouwen en de wereld vanuit een mannelijk, heteroseksueel perspectief dat vrouwen presenteert en vertegenwoordigt als in functies die ze voor mannen vervullen.

¹⁰ Gielen-van Bommel, A. (1992). "Niks doen was er niet bij", Het leven van een boerin en haar dochters in Horst aan het begin van deze eeuw, in G. F. Verheijen e.a. (ed.) *Horster Historiën*. 3. Horst: Stichting het Gelders Overkwartier. 203-226, p. 204

¹¹ Ibid., p. 209

¹² Lorde, A. (1980). Age, race, class, and sex: Women redefining difference. *Women in Culture: An intersectional anthology for gender and women's studies*, 16-22.

¹³ Gielen-van Bommel, A. (1992). "Niks doen was er niet bij", Het leven van een boerin en haar dochters in Horst aan het begin van deze eeuw, in G. F. Verheijen e.a. (ed.) *Horster Historiën*. 3. Horst: Stichting het Gelders Overkwartier. 203-226, p. 204, p. 217

¹⁴ De Bruin, A. A. (2010). *Noord-limburg integraal bekeken 1850-1950, zoektocht naar de wortels van een cultuur*. Media Groep Limburg.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Claassens, C.A.H. e.a. (1994). *Melderslo Destijds: de geschiedenis van Melderslo tot 1971*.

¹⁷ 'Gaslighting' is een vorm van psychologische manipulatie waarbij een persoon of een groep heimelijk zaadjes van twijfel zaait in een beoogd individu of groep, waardoor ze hun eigen geheugen, perceptie of oordeel in twijfel trekken, waarbij vaak cognitieve dissonantie optreedt en een laag zelfvertrouwen.

¹⁸ Michels-Janssen, A. (1982). (zonder titel). In bezit van documentatiecentrum Geschiedenis Melderslo.

¹⁹ Chemaly, S. (2018). *Rage Becomes Her*. Simon and Schuster.

²⁰ Ibid., p. 13

²¹ Manne, K. (2017). *Down girl: The logic of misogyny*. Oxford University Press.

²² Claassens, C.A.H. e.a. (1994). *Melderslo Destijds: de geschiedenis van Melderslo tot 1971*.

²³ Frye, M. (1983). *The politics of reality: Essays in feminist theory*. Crossing Press, and Frye, M. (1995). To be and be seen: The politics of reality. *Feminism and Philosophy: Essential Readings in Theory, Reinterpretation and Application*, 162-74.

²⁴ Wekker, G. (2017). *Witte onschuld: paradoxen van kolonialisme en ras*. Amsterdam University Press.

²⁵ Baudet, T. (2019). Houellebecq's Unfinished Critique of Liberal Modernity. *American Affairs, Volume III, Number 2*, <https://americanaffairsjournal.org/2019/05/houellebecqs-unfinished-critique-of-liberal-modernity/>

²⁶ Ahmed, S. (2016). *Living a feminist life*. Duke University Press.

²⁷ Gargard, C. (2019). *Drakendochter*. De Arbeiderspers.